

BĀRBALA STRODA

TEIKSMAS PAR GREDZENIEM: ĢERMĀŅU UN SKANDINĀVU MITOLOĢIJAS MOTĪVI FANTĀZIJAS ŽANRA LITERATŪRĀ

Šajā rakstā tiks aplūkota mūsdienu fantāzijas žanra literatūras saistība ar seno kultūru mitoloģiskajiem priekšstatiem un mutvārdu kultūras mantojumu, galveno uzmanību pievēršot fantāzijas darbos bieži sastopamajām paralēlēm ar ģermāņu un skandināvu mītu elementiem. Kā ilustrācija mīta inkorporācijai mūsdienu fantāzijā tiks izmantoti piemēri no Džona Ronalda Rūela Tolkīna daiļrades.

Ārvalstu, it īpaši angliiski runājošo valstu, literatūrzinātnes pētījumos Tolkīna studijas jau vairākus gadu desmitus ir populārs izpētes objekts. Rakstnieka darbi neskaitāmas reizes skatīti dažādos šķērsgriezumos, tostarp noskaidrojot arī dažādu mitoloģisko sistēmu ietekmi un klātbūtni tajos. Šajā sakarā ģermāņu un skandināvu mitoloģisko tēlu un citu pazīmju kopums varbūt ir viens no visbiežāk aplūkotajiem. Taču šī raksta tapšanas pamatā ir trīs faktori, kuru gaismā daudz skatīto tēmu tomēr iespējams atzīt par oriģinālu un analizējamu.

Pirmkārt, pasaules literatūras pētījumos Tolkīna daiļrade mītiskajā kontekstā visbiežāk tikusi aplūkota caur konkrētiem tēliem vai jēdzieniem, tomēr reti kad kopumā tikuši skatīti visi mitoloģiskie aspekti – kosmoloģija, varoņu un pārdabisko būtņu tēlu sistēma, atsevišķu sižeta līniju un simbolikas izmantojums. Šī raksta pamatā būs tieši šāda pieeja.

Otrkārt, mitoloģiskajai analīzei reti kad tikusi pakļauta Tolkīna daiļrade kopumā – pārsvarā uzsvars nosliecies par labu vai nu tikai episkajai sāgai "Gredzenu pavēlnieks", vai radišanas epam "Silmarilliona", ļoti reti uzmanību pievēršot darbam "Hobits", kurā atrodami vairāki pārējos darbus paskaidrojoši notikumi.

Treškārt, nepieciešams uzsvērt, ka fantāzijas literatūras studijas Latvijas literatūrzinātnē nesenās vēsturiski politiskās situācijas dēļ ir bijušas atstātas novārtā, tāpēc šī žanra un tā slavenāko autoru darbu analīze latviešu lasītājam pagaidām praktiski nav pieejama. Šo situāciju ir nepieciešams labot.

Neapšaubāmi, raksts uzskatāms tikai par ievadījumu šīs tēmas aplūkojumā, jo visas ģermāņu un skandināvu mitoloģiskās sistēmas nianses, kuru atbalsis sastopam Tolkīna daiļradē, šajā konspektīvajā apskatā nebija iespējams iekļaut.

“Gredzenu pavēlnieks”, kā raksta kritika, ir “poēma, kas apvieno Tolkīna dzīves divas lielākās kaislības, skandināvu-ģermāņu mitoloģiju (te jāatzīmē, ka Tolkīns jēdzienā “ģermāņu” iekļāva gan Angliju, gan visu Skandināviju) un Romas katoļu baznīcas sakramentu mistērijas” [1, 2]. Tolkīna darbā visu galveno principu izstrādi ietekmējuši mīti, sevišķi jau islandiešu un skandināvu mīti, kas pārstāvēti divās Edās: Poētiskajā / Vecākajā Edā un Prozas / Jaunākajā Edā, kā arī ģermāņu mīti, kas ietverti Volsungu sēgā un vēlāk Nibelungu dziesmā. Šī raksta tapšanā tomēr tika izmantoti ne tikai minētie oriģinālie avoti, bet arī sekundārie mitoloģijas apskati. Pēdējie notikumu izklāstu nereti sniedz koncentrētākā, kaut nenoliedzami vienkāršotākā formā, kas šī raksta tapšanā bija būtiski, jo uzmanība tika vērsta ne tik daudz uz valodnieciskas dabas niansēm, cik šizētiskām kopsakarībām. Izmantoti arī vairāki Tolkīnam veltītie pētniecības darbi.

Izpēti sākot ar “Gredzenu pavēlniekā” aprakstītās pasaules kosmoloģiju, jāatzīmē, ka darbības vieta ir Viduszeme (angļu val. *Middle-Earth*), kas sasauca ar skandināvu koncepciju par *Midgard* – cilvēku mītni kā vidus pasauli starp dievu un pazemes sfērām [9, viiii]. Kaut gan *Midgarda* ir tikai viena no deviņām pasaulēm, kas veido skandināvu mītisko kosmoloģiju, Tolkīna Viduszemes daudzveidībā ir iespējams saskatīt visu pārējo iezīmes, jo Viduszemē sadzīvo dažādas rases – gaišie un tumšie elfi, rūķi un milži, turpretī senie skandināvi tiem piešķīra katram savu pasauli. Viduszeme atbilst *Midgardai* ar to, ka tā ir lauks, kurā notiek cīņa starp labo un Jauno, vieta, kur salīdzinājumā ar citām pasaulēm laiks steidzas ātri.

Skandināvi pasaules ass augšgalā novietoja *Asgardu* – dievību un gaišo elfu mājokli. Te jaušamas paralēles ar Tolkīna *Aizrietiem* – nemirstības un svētlaimes zemi. Tolkīna pasaulē vienas no augstākajām būtnēm, proti, *Ainuri*, “eņģeliskie spēki” [10, 131] – *Valāri* un *Maijāri* – atgādina skandināvu dievības, kas iedalītas vecākajā un jaunākajā kastā, attiecīgi *Vāni* un *Āsi* [6, 255]. Tolkīna *Aizrietos* iespējams nokļūt tikai pa *Taisno ceļu* elfu laivās [2, 31], *Vānu* un *Āsu* mītne *Asgardā* sasniedzama tikai pa *Varavīksnes tiltu* uz *valķīru lidojošajiem zirgiem*. *Valāru* mītnes centrā esošie zelta un sudraba koki izgaismo pasauli pirms saules un mēness radišanas – šeit iespējams vilkt paralēles ar pasaules osi *Igdrasilu* skandināvu mitoloģijā: *Igdrasila saknes* saista *pazemi*, *zemi* un *virszemi*.

Skandināvu gaišie elfi mitinās vienā no deviņām pasaulēm – Alfheimā, kas atrodas Igdrasila galotnē, savukārt Tolkīna elfu karaliste Lotloriēna atrodas mežā un tās valdnieku kambaris – milzīga koka galotnē. Paralēles saskatāmas arī Tolkīna tumsas zemes Angmāras un skandināvu nāves un iznīcības pasaules, mūžīgā aukstuma zemes Niflheimas aprakstos – ar tām saistās viss baisais, abu vārtus sargā mežonīgi vilki (attiecīgi Karkarots un Fenrirs). Šie vilki nokož rokas varoņiem, kuri tos vēlāk iznīcina, vilki arī aprij pašu vērtīgāko lietu pasaulē: Karkarots aprij gaismas akmeni Silmarilu, kas vēlāk kļūst par zvaigzni debesīs, bet Fenrirs – sauli [9].

Atceroties, ka Tolkīna pasaulē laiks iedalīts vairākos secīgos laikmetos, sākot ar vissenāko – dievišķo un beidzot ar tagadējo – profāno, jāatzīmē, ka arī skandināvu mitoloģijā pasaules rītausma tiek raksturota kā savdabīgs zelta laikmets, kur tikko radītās pasaules harmoniju izjauc “pirmais karš” starp Āsiem un Vāniem [8, 23]. Arī Tolkīna Gaismekļu laikmetu, kad pasaulē dzīvo tikai Valāri un Maijāri, aptumšo pirmie kari un nesaskaņas, ko izraisa Viduszemes Lucifera figūra – Melkors.

Runājot par tēliem, Tolkīns nav veidojis neviena varoņa kopiju, taču Aragorna tēlu neapšaubāmi ietekmējuši tādi episkie varoņi kā Volsungu sāgas Sigurds. Gan Sigurds, gan Aragorns ir kaujā kritušu valdnieku pēdējie likumīgie mantinieki, kas drošības apsvērumu labad slepeni uzaug audžuvecāku – attālu radnieku paspārnē. Abi ir troņmantnieki ar senu izcelsmi, un viņi var nākt pie varas tikai tad, kad ir paveikuši kādu varoņdarbu. Abiem pieder lieliski zirgi, abi manto burvju zobena drumsklas, kas spēj šķelt klinti un tēraudu. Sigmunds, Sigurda tēvs, šo zobenu ir saņēmis no Odina, bet tad viņš zaudē dieva labvēlību, zobens kaujā salūst, un Sigmunds tiek nogalināts. Gulēdams uz nāves gultas, viņš lūdz sievu, lai tā zobena drumsklas uzglabā, jo pareģojums vēsta, ka viņu dēls asmeni pārkalš un ar to iekaros slavu. Kad Sigurds ir pieaudzis, viņš zobenu patiešām pārka, ar to nogalina pūķi un atriebj tēva nāvi [8].

Arī Aragorna sencis Elendils krita kaujas laukā, viņa zobens Narsils pārlūza, un “Elendila pēcteči to glabāja kā acuraugu, ..jo izsenis zināms, ka Narsilam lemts tikt izkaltam no jauna, kad atradīsies Gredzens..” [11, 313, 314]. Pareģojums vēsta: “No jauna kalta, skanēs zobendziesma, / Un ķēniņš atkal kroni atradīs.” [Turpat, 223] Un patiesi, kad tika nolemts Gredzena brālības liktenis, notiek, lūk, kas: “Elfu kalēji no jauna izkala Elendila zobenu un asmeni tam iegravēja septiņas zvaigznes, kam vienā pusē greznojās mēness sirpis, otrā – saule, bet visapkārt – rūnu raksti, jo Aratorna dēls Aragorns devās

karā pret Mordoras pulkiem. Atdzimušais zobens spoži laistījās, saules gaismā atspīdēdams sarkans, bet mēnesnīcā zaigodams ar aukstu liesmu, un asmens tērauds bija stiprs un ass. Un Aragorns tam deva jaunu vārdu – Andurils, Vakarliesma.” [Turpat, 348, 349]

Zobena vārds ir zīmīgs daudzu mītu un varoņteiku elements. Tiklīdz zobens ticis no jauna pārkalts, gan Aragorns, gan Sigurds izpilda savu misiju – viņi dodas atdabūt sev likumīgi piederošo karalisti, atriebt tēva nāvi, sakaut pretinieku un apprecēt princesi, bet, lai to visu panāktu, nākas pārvarēt daudz grūtību. Paralēles ar Sigurdu var saskatīt arī Frodo tēlā – viņus vieno nolādētā burvju gredzena motīvs.

Volsungu sāgas negatīvā varoņa Fafnira tēlā iespējams saskatīt paralēles ar Tolkīna Boromiru, kuru, tāpat kā Fafniru, pieveic alkatība, un viņi abi nodod savus tuvākos: Boromirs cenšas atņemt Frodo Varas gredzenu un mirst, Fafnirs kārē pēc bagātības (tostarp arī pēc zelta gredzena) nogalina savu tēvu un pārvēršas par pūķi. Fafnira tālākais liktenis dublējas ar Tolkīna pūķa Smauga (no darba “Hobits”, kuru var uzskatīt par savdabīgu “Gredzenu pavēlnieka” *priekšvārdu*) likteni – abiem pūķiem zelta sargātājiem vienīgā ievainojamā vieta ir vēders, ko, protams, varonis (attiecīgi Sigurds un valdnieks Bards) atmin. Interesanti, ka Fafnirs pirms nāves bridina Sigurdu, ka tā bagātības, ieskaitot gredzenus, kļūs par lāstu [8, 20], un lāstu nesošā gredzena motīvs atkārtojas arī “Gredzenu pavēlniekā”.

Paralēles rodamas arī sieviešu tēlos. Princeses Ēovinas tēlu var salīdzināt ar ģermāņu Brunhildi – abas ir spēcīgas karotājsievietes, kas tērpjas vīriešu bruņās: “Ēovina viena pati stāvēja kāpņu augšgalā pie pils durvīm, zobena smaili pret akmens plātnēm atslējusi un rokas uz spala rokturiem noguldījusi. Bruņās tērptais stāvs saulē mirdzēja kā sudrabs.” [13, 145] Gan Brunhildi, gan Ēovinu bruņinieki (attiecīgi Sigurds un Aragorns) uzmodina no nāvei līdzīga miega un sastinguma. Abas sievietes iemilas nākamajos valdniekos, taču šie mīlas stāsti nav laimīgi – iecerētie jau ir saderināti ar citu [2, 97]. Ēovina, kas vēlāk, izmisuma pārņemta, dodas karā, tiek pielīdzināta arī skandināvu valkīru tēliem – pārdabiskām jaunavām, kuras kaujā ir vēl nežēlīgākas par vīriem, kā arī dievieteī Freijai, kas vienlaikus ir gan sievišķīga, gan baisa: “..bruņcature bija nokritis, un pār pleciem kā vizuļojošs zelts atrisuši slīga gaiši mati. Acis, pelēkas kā jūra, vērās nazgulam pretim skarbas un negantas. (..) Rohāņu jaunava, ķēniņa atvase, slaika, skaista, bet biedējoša gluži kā tērauda asmens.” [14, 126] Gan Brunhilde, gan Ēovina tomēr apprec citu un pēc kāzām zaudē savas

varoņsievietes īpašības: “Es nebūšu vairs vairognese, nedz mērošos pēc dziēm jātniekiem, nedz remdēšos vien dziesmās, kur asinis plūst. Būšu dziedniece un milēšu it visu, kas dzīvs un zaļo, un neliedzas augļus nest.” [Turpat, 272]

Citu Freijas tēla atbalsi rodam elfu ķēniņmeitas Arvenas atveidojumā – abas ir dievišķas izcelsmes būtnes, abām mīļotie ir cilvēki, klejojošu karotājcilšu vadoņi (Otars un Aragorns). Atšķirībā no Freijas, kas piesaista iemīļoto savai pasaulei, Arvena atsakās no nemirstības un pāriet cilvēku pasaulē, lai mirtu cilvēciskā nāvē. Te atkal iespējamās paralēles ar Brunhildi, kura ziedo savu pārdabisko spēku mīlestības dēļ un izdara pašnāvību.

Interesants ir arhetipiskā burvja Gendalfa tēls, kurā daudzi pētnieki saskata paralēles ar skandināvu burvju, varas, gudrības un dzejas dievu Odinu. To apstiprina paša Tolkīna teiktais: “Es joprojām saņemu vēstules sakarā ar vācu tulkojumu. (..) Viņš [mākslinieks] ir atsūtījis vairākus (..) attēlus, kas, neraugoties uz dažām priekšrocībām, manā skatījumā ir pārāk disnejiski: Bilbo ar pilošu degunu un Gendalfs kā vulgāri jokaina figūra, nevis odiniskais klaidonis, kādu es to biju iztēlojis..” [10, 107] Tā kā Odins ir lielā mērā ambivalenta figūra, var sacīt, ka Tolkīns šo tēlu ir pārdalījis uz pusēm, pozitīvās īpašības piešķirot Gendalfam un negatīvās – tā dubultniekam Sarumanam un Tumsas valdniekam Sauronam.

Visvairāk paralēļu ir starp Odinu un Gendalfu. Odins ir dievība, savukārt Gendalfu Tolkīns nosauc par “eņģelisku spēku”, vienu no Istari (tulkojumā “gudrie”) jeb burvjiem, ko uz Viduszemi sūtījis pats Radītājs Iluvatārs [turpat, 131]. Gan Odins, gan Gendalfs tiek attēloti kā veci vīri ar garu bārdu, platu cepuri, virvi ap vidu un ceļa spieķi [2, 41]. Abiem pieder straujākie zirgi savā pasaulē: Odina astoņkājainais ērzelis Sleipnirs spēj ceļot pa gaisu un ūdeni, un neko daudz neatpaliek Gendalfa Zibens (*Shadowfax*): “nenogurdināms un straujš kā vējš. ..dienas gaismā viņa spalva ir sudrabpelēka, bet naktī saplūst ar tumsu. Viegls ir viņa solis!” [11, 332] Abi ir ļoti izglītoti vīri, un viņiem piemīt pamatīgs burvju spēks. Abi pēc mokošiem pārbaudījumiem (Odins deviņas diennaktis pienaglots karājas Igdrasilā; Gendalfs cīņā ar senās pasaules dēmonu Balrogu iet bojā, bet pēc tam augšāmceļas) iegūst vēl lielāku spēku un zināšanas: “..nevienam no jums nav ieroča,” Gendalfs saka, “kurš varētu man ko nodarīt.” [13, 110] Gan Odins, gan Gendalfs mīl klejot apkārt, neizprotamu iemeslu vadīti, nereti neizpaužot, kas viņi patiesībā ir. Gendalfa pavārds Mitrandirs tulkojams kā “pelēkais svētceļnieks”, savukārt Odins bieži tiek saukts par klaidoņu dievu. Odinam un Gendalfam pieder burvju gredzeni: Odinam – Draupnirs, bet

Gendalfam – Uguns gredzens Narja. Atšķirībā no Draupnira, kura funkcijas ir kontrolēt, pārbaudīt, uzraudzīt, Gendalfa gredzens radīts kā ierocis pret Tumsas radijumiem, tajā iemiesota Nedziestošā Liesma, radišanas uguns, ko Gendalfs piesauc uz Kazadūmas tilta ciņā ar Udunas liesmu, melno uguni: “Es esmu Slepēns uguns kalps, Anoras liesmas glabātājs. Tu netiksi pāri. Tev, Udunas liesmai, dziļu uguns nepalīdzēs!” [11, 413] Odins spēj pārvērsties milzu ērgli, savukārt “Gredzenu pavēlniekā” ērgli atainoti kā uzticami Gendalfa palīgi, kas viņu glābj bezcerīgās situācijās. Visbeidzot, abi palīdz nākotnes valdniekiem – attiecīgi Sigurdam un Aragornam – briesmās un, kad viņu palīdzība vairs nav vajadzīga (valdnieki ir kronēti), pazūd no mirstīgo pasaules: “Lūk, tava valstība, kam jātop par jo plašākas valstības sirdi!” Gendalfs saka. “Trešais laikmets pasaulē ir beidzies un sācies jauns, un tev uzdots tam pamatus likt un saglabāt, kas saglabājams. Jo ir pienācis cilvēku valdīšanas laikmets, un Vecajo ciltij būs iznīkt un projām doties. Es biju Sauronam pretinieks, un mans darbs ir galā. Tagad nāstu vajadzēs uzņemties tev un tavējiem.” [14, 279] Gendalfs pamudina varoņus nokoties un netieši ietekmē to ricību, bet pats notikumos piedalās reti.

Jāpiezīmē, ka “Gredzenu pavēlnieka” epizode, kurā Gendalfs uz Kazadūmas tilta cīnās ar uguns dēmonu Balrogu, atgādina skandināvu saules dieva Freira apokaliptisko cīņu uz Varavīksnes tilta ar uguns milzi Surtu, Muspelsheimas ugunīgo vārtu sargātāju. Abas kaujas aizsāk raga skaņas, cīņā tiek lietoti vareni liesmu zobeni, un abas kaujas beidzas ar to, ka tilts zem cīkstoņiem sabrūk, aiznesot tos nebūtībā: “..Gendalfs pacēla zizli, bargi iekliedzās un trieca to pret tiltu. ..Gaisā uzšāvās žilbinoši balta uguns siena. ..Vietā, kur stāvēja Balrogs, pavērās draudīga plaisa, un akmens bluķi viņam zem kājām dārdēdami ievēlās bezdibeni. (..) Taču krizdams viņš nošvīkstināja pātagu, un tās vicas cieši apvijās Gendalfam ap ceļgaliem, ar milzu spēku raudamas viņu līdz.” [11, 414]

Sarumana paralēles ar Odinu redzamas citos aspektos: Odins ir ieguvis “poēzijas medu” [6, 269], savukārt Sarumanam ir maģiska, medaina balss: “Daudzus apbūra pats glāsmainais skanējums vien, bet no tiem, kuri balsij krita par īsteniem upuriem, burvestība neatkāpās pat tad, kad viņi jau bija tālu projām – liegā balss nerimtīgi skanēja viņiem ausis, čukstēdama un sazin uz ko skubinādama.” [13, 208] Ari Sarumans ziedo daudz, lai iegūtu zināšanas, un šajā nolūkā izmanto neatļautus līdzekļus, piemēram, stikla lodi Palantiru. Abiem kalpo vilki (gan skandināvus mītos, gan Tolkīna daiļradē vilks ir Jaunumu un pasaules galu vēstošs dzīvnieks). Abiem, slēpjoties un maskējoties, tik izspiegot

citus: "Runā, viņš staigājot drīz še, drīz tur kā apmetni ietīnīs večuks, kapuce galvā.. Viņa spiegi izsprūk cauri smalkāko tiklu acīm, un viņa nelaiimes putniem debesīs brīva vaļa." [Turpat, 42] Gan Sarumans, gan Odins dievina bagātību un varu, abiem raksturīga cietsirdība. Pētnieks raksta: "[Odins] ir dažnedažādu slepkavību, savstarpēju sadursmju un ķildu iniciators." [7, 9]

Visbeidzot, paralēles ar Odinu saskatāmas arī Tumsas valdnieka Saurona tēlā – tāpat kā Odins, viņš pēc patikas spēj mainīt ārējo veidolu, par vēstnešiem un ziņu piegādātājiem izmanto kraukļus [8, 20]. Odins ir pazīstams kā Gredzena dievs [2, 31], Saurons – kā Gredzenu pavēlnieks. Zīmīgi arī, ka ģermāņu tradīcijā Odinu jeb Votānu dēvē par Nekromantu – tāpat kā vārdā nenosaukto Sauronu Tolkīna "Hobitā". Lai iegūtu zināšanas, Odins ziedo vienu aci, turpretī Saurons, lai izgatavotu Varas Gredzenu, ziedo visu, izņemot aci. Viens no Odina vārdiem – *Báleyg* – tiek tulkots kā 'Ugunīgā Acs'. Saurona izskats aprakstīts šādi: "Visapkārt acij plaiksnijās liesmu mēles, bet pati tā dega spoži dzeltena kā kaķim, caururbjoša un vēriņa, un šaurā zilītes sprauga melnēja kā bezdibēnīga aiza, kā logs, aiz kura vairs nav nekā." [11, 454] Abiem pieder torni (Sauronam – Melnais Baradūras tornis, bet Odinam – Valaskiafa), no kuriem tie spēj pārredzēt visu pasauli [2, 41]. Bez gredzena gan Odina, gan Saurona vara iet mazumā.

Tolkīna darbu pārdabisko būtņu arsenālā iespējams atrast daudz līdzību ar attiecīgajiem ģermāņu mītu personāžiem. Daži Tolkīna elfu aspekti liek aizdomāties par iespējamām paralēlēm ar ģermāņu elfiem, kas iedalīti divās pamatrasēs [9, xvii]. Viena, saukta *álfar*, ir pusdievišķa, pārdabiskiem, īpaši dziednieciskiem, spēkiem apveltīta. Citi gaišo elfu tipi ir *muntælfen* (kalnu elfi), *landælfen* (lauku elfi), *wæterælfen* vai *saeælfen* (ūdens gari) un *wuduælfen* (meža gari) [4, 44]. Arī Tolkīns savus elfus iedala meža elfos, Pelēkajos, Tumšajos, Augstajos elfos utt. Tolkīns savus elfus apraksta līdzīgi kā ģermāņu mītos – tās ir pusdievišķas, cilvēka auguma būtnes, daiļas, graciozas, tuvas dabai, apveltītas ar lielu garīgu spēku, asām maņām. Cita skandināvu elfu kategorija – melnie elfi jeb *svartálfar*, arī *dokkálfar* – dzīvo Svartalfheimā, respektīvi, pazemē, ir alkatīgi un cilvēkiem bīstami, taču meistarīgi apstrādā zeltu un dārgmetālus, radot brīnumskaistas un bieži vien ar burvju spēku apveltītas lietas, piemēram, Tūra sievas zelta matus [6, 254, 260]; te savukārt iespējamās paralēles ar Tolkīna rūķiem, kas, tāpat kā ģermāņu rūķi, mitinās dziļās pazemes alās un raktuvēs, ir izslavēti kalēji, taču arī kareivīgi un pret elfiem izturas ar aizdomām. No otras puses, arī Tolkīna pasaulē ir sastopami tumšie elfi Avari. Gandrīz visu rūķu

vārdi – Dvalins, Balins, Torins Ozolvairogs un citi, kā arī Gendalfs¹ – ir aizgūti no Vecākās Edas Voluspas [8, 11–13].

Citu aspektu demonstrē elfu sievietes (*älvor*), kas mītos bieži attēlotas kā izcili skaistas un mūžam nevīstošas meža meitas Viņas reizēm redzamas naktīs dejojām meža ieskautās pļavās, un tur tās atstāj pēdas, ko dēvē par *älvdanser* (elfu dejas) vai *älvringar* (elfu apli) [4, 44]. Tas stipri vien atgādina Tolkīna elfieti Ludiēnu – zvaigžņu gaismā dejojama, viņa savaldzina mirstīgo Berenu: “Tur zvaigžņu gaisma mirgodama krīt, / Un naktī burvju dūdu skaņas dzirksti, / Un tur, zem mūžvecajiem kokiem, dejā lēnā / Tu laidies starodama, elfu princesī, / Tinuviēla, zvaigžņu meitenīt. (...) Kā apburts Berens vērās elfu dejā, / Un viņa gurdās miesās pēkšņi lija / Jauns spars un prieks. Viņš metās mežvidlejā, / Bet mēnesstaru stīgas abas stiprās rokas / Vien cieši satvēra, jo tikai tie tur bija, / Bet elfu princesīte rēnā vakarvējā / Bij aizbēgusi, atstādama vienu to, kas / Nu beidzot iepazīna mīlestības mokas.” [11, 249] Tolkīna darbos atbalsi rod ticējums: ja cilvēks vēro elfu deju, gadi var paskriet kā minūtes, un tas atbilst Tolkīna elfu karalistes Lotloriēnas dabai, kur laika ritums šķiet apstājies: “Tur mēs varbūt bijām ietikuši laikā, kas citur sen jau pagājis. (...) Bezgala gari rit acumirkļi Karasgaladonā, kur Galadriela mīt ar Elfu gredzenu pirkstā.” [Turpat, 484]

Tolkīna milzīgo, neaptēsto trolļu tipāžos – Akmens un Sniega trolļos – iespējams saskatīt paralēles ar skandināvu Klints un Sala milžiem [9, v]: “..nepārprotami trolļi. ..par to liecināja rupjās sejas, lielle augumi, kāju neparastās formas, nemaz jau nerunājot par valodu, kas nepavisam neatbilda viesistabu labākajiem paraugiem – nepavisam ne.” [12, 39] Epizode “Hobitā”, kur sastopam trolļus, kas tik ilgi ķīlidojas, kamēr saullēkts tos pārvērš akmenī, jo “trolļiem līdz rītausmai jābūt atpakaļ pazemē, citādi tie atkal pārtop tajā klints masā, no kuras cēlušies” [turpat, 47], atgādina stāstu par rūķa Alvja likteni: dievs Tors, nevēlēdamies tam izprecināt savu meitu, nomoka rūķi ar jautājumiem līdz dienasgaismai, kas to pārvērš akmenī. Trešais skandināvu milžu tips – pazemes vulkānisko spēku iemiesotāji Uguns milži, kas mīt ugunīgajā valstībā

¹ Interesanti atzīmēt, ka Raiņa piezīmēs J.V. Gētes “Faustam” lasām, ka elfi (Oberons un Titānija) raksturoti kā “zemākas šķiras dievības, dabas spēku personifikācijas, kas apbalvotas ar mūža jaunību,” kas “darbojas pavasarī un vasarā, krēslai iestājoties. Elfus iedala gaismas un tumsas elfos; pirmie ir skaisti un cēlas dabas krāsi, otrie ir dvērgāji nejauka, sakrupuša izskata un jauni pret cilvēkiem.” [3, 503]

Muspelsheimā, – atbalsi gūst Tolkīna uguns dēmona Balroga tēlā: „..šurp vēlās tāds kā tumšs, mutuļojošs mākonis, kam vidū melnoja neskaidrs stāvs – it kā cilvēks, tomēr daudz lielāks, un tam pa priekšu skrēja nevaldāms spēks un šausmas” [11, 412].

Daži pētnieki pielīdzina Gredzena rēgus valkīrām, kuras senākajos avotos parādās kā asinskāri nāves dēmoni, kas, sēžot spārnotu pūķu mugurā, klaiņo pa kaujaslaukiem Odina gredzena kalpībā. Gluži tāpat Gredzena rēgi sēj iznīcību Varas gredzena pakļautībā: “Šie gredzeni jau izsenis krita Lielvaras gredzena verdzībā, un to mirstīgie valkātāji kļuva par Gredzenrēgiem, Lielās ēnas ēnām, Tumsas pavēlnieka baismīgākajiem kalpiem.” [11, 80]

Daudz līdzību var ieraudzīt atsevišķos sižeta pavērsienos. Gredzena iegūšanas epizode “Hobitā”, kas notiek ar rituālās miklu spēles palīdzību, atgādina mītu par varoni Dītrihu – viņš asprātības sacīkstēs uzvar pazemes karalistes valdnieku rūķi Laurinu un iegūst savā īpašumā burvju gredzenu un apmetni. Bilbo sacenšas miklu minēšanā ar derdzīgu pazemes radījumu, un viņa guvums ir gredzens, kas dara neredzamu. Apburtais gredzens – tāpat kā Nībelungu dziesmā – tiek atrasts upē, abos gadījumos to uziet sīka nešpetna pazemes radība (attiecīgi Andvari un Gollums), kas pārtiek no zivīm. Burvju priekšmets paverdzina savu nēsātāju; to iekāro citi. “Gredzenu pavēlnieka” noslēgumā nemirstīgie un ilgā mūža nogurdinātie elfi dodas prom no Viduszemes, uz Rietiem – Valinoru, dievu mājokli –, un nogrimst aizmirstībā. Šo sižetisko risinājumu var pielīdzināt Vāgnera Dievu mijkrēslim, taču Tolkīna risinājumā tā nav apokaliptiska pāreja: stāsts beidzas nevis ar Valhallas sagrūšanu, bet izpostītās zemes atjaunošanu. Pasaules gala tēma ieskanas Edas rindās: “Zobena laiks, cirvja laiks, vairogi lūst, / vēja laiks, vilka laiks, pasaule liecas.” [8, 45, cit. no: 7, 19] Šīs rindas Tolkīns dublē valdnieka Teodena kaujas saucienā pirms izšķirošās cīņas par Viduszemi. Tomēr senie mīti nepauž bezcerību: “Redzu, kā ceļas otru reizi / Zeme no viņņiem zaļumā svaigā.” [Turpat, 59; cit. no: 7, 19] Arī Tolkīns sava darba noslēgumā rāda nevis pasaules iznīcināšanu, bet pāreju jaunā laikmetā.

Simbolisma aspektā “Gredzenu pavēlnieks” satur neskaitāmas atsaucis uz senajām rūnām kā maģisku rakstu, taču centrālais simboliskais tēls, protams, ir gredzens, kas bieži figurē literatūrā kā aplēpta spēka nesējs un ar kuru nešķirami var būt saistīta kā svētība, tā lāsts [5, 185–187]. Paralēles ar Visvaras gredzenu saskatāmas Odina gredzenā Draupnirā, kuru gatavojot, deviņu pasaļu slavenākie kalēji elfi izlikuši visu savu prasmi. Draupnirs ik deviņo dienu rada

astoņus citus gredzenus [2, 42]. Gredzena īpašnieks to lieto, lai valdītu pār valkīrām, un tas atgādina Saurona gredzena varu pār Gredzena rēģiem. Odins patur sev Draupniru, bet pārējos gredzenus izdājā, tādējādi piesaistot sev dāvanu saņēmējus un viņu pārvaldītās pārējās astoņas pasaules. Draupnirs simbolizē Odina varu pār deviņām pasaulēm, Visvaras gredzens simbolizē Saurona varu pār Viduszemi: Saurons "izdibināja visus [elfu] noslēpumus un Uguns kalnā nodevīgi un paslepen izkala Lielvaras gredzenu, kam būtu pakļauti visi pārējie." [11, 308].

Gredzena meklējumi ģermāņu sāgās un "Gredzenu pavēlniekā" ir kā attēloto notikumu inversija – Draupnirs netiek iznīcināts bērū kuģa liesmās, kurās tas ielikts kā Odina pēdējā dāvana dēlam Baldūram, bet nonāk mirušo valstī. Bez gredzena visas deviņas pasaules nikuļo, un, lai atjaunotu pasaules kārtību, Odinam ir jāodas uz mirušo valstību gredzenu atgūt [2, 42, 43]. Savukārt Visvaras gredzens netika savlaicīgi iznīdēts Likteņaizas liesmās, un tagad, atrazdamies pasaulē, tas apdraud tās pastāvēšanu, jo dod iespēju pie varas nākt Tumsas valdniekam Sauronam. Tādēļ Gredzena brālībai ir jāceļo uz nāves zemi Mordoru, lai gredzenu iznīcinātu un atjaunotu pasaules kārtību. Visvaras gredzens atgādina arī Volsungu sāgas rūķu valdnieka Andvari izkalto Andvarinautu, kas simbolizē un bezgalīgi vairo tā nēsātāja varu un bagātību. Dievs Loki pieveic rūķi, un tas ir spiests atdot visu, taču dusmās rūķis nolād tos, kuru īpašumā nonāks gredzens. Tādējādi gredzens kļūst gan par Brunhildes pašnāvības, gan arī par Fafnira izdarīto noziegumu cēloni. Šo motīvu Tolkins ir nepārprotami papildinājis, padarot gredzenu par simbolu, kas ietekmē visas cilvēciskās vējības – kāri pēc zelta, varas vai mūžīgās dzīves.

Kaut gan fantāzijas žanrā dažādu mitoloģisko sistēmu, mītisko tēlu un motīvu izmantošana ir neatņemama darbu sastāvdaļa, tomēr Tolkina darbi izceļas ne tikai ar smalkjūtīgu, bet arī ar oriģinālu pieeju senajam mitu materiālam. Iespējams, tieši tāpēc daudziem mūsdienu lasītājiem iepazīšanās ar literārām fantāzijām ir nākusi tieši caur "Gredzenu pavēlnieku". Taču ģermāņu un skandināvu mitoloģija ir devusi ierosmi vēl daudziem citiem fantāzijas darbiem, kas apstiprina ne viena vien pētnieka izvirzīto hipotēzi par fantāzijas žanru kā mītiskā naratīva atdzimšanu 20. gadsimtā.

Literatūra

1. Craven, R. Kenton. *A Catholic Poem in Time of War : The Lord of the Rings*. True West, 2001.
2. Day, David. *Tolkien's Ring*. New York : Barnes and Noble Books, 1994, 183 p.
3. Gēte, Johans Vilhelms. *Fausts*. Tulk. J. Rainis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951, 534 lpp.
4. Laing, Samuel (transl.). *Snorri Sturluson's Heimskringla or The Chronicle of the Kings of Norway : The Ynglinga Saga*. London, 1844.
5. *Lielā simbolu enciklopēdija*. Rīga : Jumava 2002, 647 lpp.
6. *Mitoloģijas enciklopēdija*. Rīga : Latvijas enciklopēdija, 1993, 312 lpp.
7. Pāvulāns, Vilnis. *Skandināvu reliģiskie priekšstati*. Rīga : Latvijas Universitātes Seno un viduslaiku vēstures katedra, 1991, 28 lpp.
8. *The Poetic Edda*. Transl. by Lee M. Hollander. Austin : University of Texas Press, 1962.
9. *The Prose Edda : Tales from Norse Mythology* by Snorri Sturluson. Transl. by Jean I. Young. University of California Press, 2001.
10. Tolkien, J.R.R. *The Letters of J.R.R. Tolkien*. Ed. by H. Carpenter. London : George Allen and Unwin, 1981, 480 p.
11. Tolkīns, Dž.R.R. *Gredzenu pavēlnieks*. 1. d. Gredzenu brālība. Rīga : Jumava, 2002, 507 lpp.
12. Tolkīns, Dž. R.R. *Hobits jeb Turp un atpakaļ*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002, 312 lpp.
13. Tolkīns, Dž.R.R. *Gredzenu pavēlnieks*. 2. d. Divi torņi. Rīga: Jumava, 2003, 408 lpp.
14. Tolkīns, Dž.R.R. *Gredzenu pavēlnieks*. 3. d. Ķēniņa atgriešanās. Rīga: Jumava, 2004, 351 lpp.

Bārbala Stroda

Tales of Rings: Motives of Germanic Mythology in Fantasy Genre Literature

Summary

The present paper is devoted to exploring the elements of Germanic and Scandinavian mythology in fantasy genre literature. The aim of this research was to verify the lasting and diverse impact of ancient myths as extensively important literary components of the Western culture on modern fiction.

The author proceeds from the hypothesis that the literary fantasy genre is closely related to the traditional mythical narrative. The main focus of the paper is on decoding the most relevant references to Germanic and Scandinavian myths in the works of the most prominent author of the fantasy genre – J.R.R. Tolkien. The article compares the mythical structures, surroundings and elements in his most popular epic fantasy work “The Lord of the Rings” to apparently corresponding elements in traditional Germanic and Scandinavian mythological texts, such as Poetic and Prose Edda, Volsunga saga, Das Niebelungenlied and others.

The analysis discovered similarities in themes covered and elements used both by mythological texts and fantasy narrative – similarities too close to be coincidental. This conclusion grounds the hypothesis that the fantastic literature of modern world, especially in English speaking cultures, draws heavily on the traditional mythology of the European countries. The paper defines fantasy genre as a unique literary phenomenon incorporating the traits of an oral narrative in the modern written prose.